

ПРО ПРАВО НА ПАЙ, ВИДІЛ МАЙНА З КОЛЕКТИВНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА ТА РОЗПОРЯДЖЕННЯ НИМ

Сурженко Ольга Анатоліївна,

*канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри цивільного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
e-mail: olgasurzhenko@mail.ru
ORCID 0000-0002-9/32-9797*

Розглянуто низку проблем, пов'язаних з розумінням права на пай, крізь призму його цивілістичної природи. Доведено, що воно є майновим правом. Право на пай може бути перетворено на право на майно при виділі його з майна колективного сільськогосподарського підприємства. При цьому особа, яка набуває право власності на це майно, втрачає право членства в означеному підприємстві. Моментом набуття права власності на нерухоме майно в разі його виділу з майна колективного сільськогосподарського підприємства є державна реєстрація цього права.

Ключові слова: право на пай; колективне сільськогосподарське підприємство; виділ майна; набуття права власності; державна реєстрація; довіреність.

Вступ. Співвідношення понять речей, майна та майнових прав є доволі проблемним у цивілістиці. Одним із найспірніших питань є право на частку в статутному/складеному капіталі господарського товариства, яка є об'єктом права власності його учасника, завдяки чому він може її відчужувати. Однак вона не є річчю, тобто це право не уречевлюється і не надає учаснику можливості вважати своїм те майно господарського товариства, вартість якого відповідає його частці в статутному капіталі.

Постановка проблеми та аналіз останніх публікацій. Поняття права на пай є доволі дослідженим у вітчизняній цивілістичній літературі. Зокрема, йому присвятили свої праці такі відомі представники юридичної науки кінця ХХ ст., як В. П. Маслов, М. М. Сибільов, В. І. Жуков та ін. У наш час цією проблематикою опікуються І. В. Спасибо-Фатєєва, Ю. Є. Ходико, М. Б. Гончаренко, С. О. Слободянюк, а в науці земельного права –

М. В. Шульга, П. Ф. Кулинич, А. М. Мірошніченко та ін.

Виклад основного матеріалу. За своєю правовою природою частка в статутному капіталі господарського товариства є майновим правом, яке втім є, з одного боку, оборотоздатним об'єктом, а з іншого – породжує в учасника права по відношенню до товариства [1]. Це насамперед право участі в управлінні ним.

Отже право на частку, не маючи уречевленого вигляду, обертається як річ. Подібним же чином сприймається майновий пай, право на який має член колективного сільськогосподарського підприємства (далі – КСП)¹. Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» [2] (далі – Закон) пай є власністю члена КСП. У ч. 1 ст. 17 Закону йдеться про пайові внески, а в ст. 9 – про пайовий фонд майна членів КСП і частки в ньому його членів. Така термінологія не дозволяє однозначно стверджувати про співвідношення цих понять, але їх зіставлення можна витлумачити таким чином.

По-перше, особа при створенні або вступі до КСП вносить пайові внески. По-друге, майно (в тому числі грошові кошти), що вноситься як пайові внески, потрапляє до пайового фонду, який поповнюється і за рахунок інших джерел, передбачених вказаним Законом.

Однак кому і на якому праві належить це майно або пайовий фонд, – не очевидно. Так, у ч. 1 ст. 7 Закону йдеться одночасно і про право власності (колективної) самого КСП, і про спільну часткову власність його членів. Те, що в ч. 2 цієї статті вказується на суб'єкта права власності в КСП, яким є КСП як юридична особа, а його члени визнаються власниками в частині майна, яку вони одержують при виході з нього, породжує ще більше питань, оскільки в цьому разі вони вже членами КСП не є і між ними режиму спільної власності не існує.

Такий своєрідний і вочевидь заплутаний правовий режим майна КСП і

¹ Такий термін всупереч ст. 191 ЦК України вживається в інших законах, де під підприємством розуміється не об'єкт, а суб'єкт права. У цій статті будемо використовувати даний термін у цьому розумінні.

права на пай породжує багато проблем. З одного боку, пай нагадує частку в статутному/складеному капіталі господарського товариства, а з іншого – прокладає місток до уречевлення, яке настає при розпаюванні.

Майновий пай – це вартісна частина у майні КСП окремого працівника, яка фіксується на певну дату (паювання майна). Він підлягає оформленню відповідно до чинного законодавства, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України від 18.02.2001 р. № 177 [3] шляхом видачі свідоцтва про право власності на майновий пай.

Натомість особи, які отримали такі свідоцтва, не стають автоматично власниками майна КСП за вартістю, що позначена в цьому свідоцтві. Адже власником майна КСП є само КСП. Задля отримання майна в натурі має бути додержана певна процедура його виділу. З цього слідує, що:

1) майновий пай з точки зору цивільного права є об'єктом права члена КСП, тобто майновим правом. Згідно з ч. 2 ст. 190 Цивільного кодексу України [4] (далі – ЦК України) майнові права є неспоживною річчю і вважаються речовими правами. Відповідно пай належить на праві власності члену КСП;

2) для набуття права власності на майно (речі) в натурі, еквівалентного вартості майнового паю, має бути проведено виділ цього майна на підставі положень Закону [2], інших підзаконних нормативно-правових актів, статуту КСП, його внутрішніх актів.

Отже, виділ майна в натурі має відбуватися за волею члена КСП відповідно до розміру його паю в порядку, визначеному законом та внутрішніми актами КСП. Як правило, цей процес запроваджується заявою члена КСП і завершується набуттям ним права власності на це майно.

Однак не є виключенням випадки, коли член КСП видає довіреність на здійснення цих дій особі, якою може бути як інший член КСП, так і стороння особа. При цьому в довіреності може визначатись уповноваження не лише на отримання майна у власність шляхом його виділу з майна КСП, а й на його подальше відчуження. На практиці виникають спори з приводу правомірності наділення членом КСП особи такими повноваженнями, оскільки сам член КСП

ще не мав прав на це майно і тому не міг уповноважити іншу особу на його відчуження.

Згодом сам довіритель вимагає по суду визнати довіреність недійсною, а через це й недійсним договір купівлі-продажу майна, яке було виділено й відчужено на підставі цієї довіреності. Тобто спір стосується прав на розпорядження об'єктом, що належав колишнім членам КСП, та визначення того, що саме було об'єктом їх права.

Як правило, у довіреності довірителями призначається представник з наділенням його такими повноваженнями: а) представляти їх у відповідних органах з питань виділення в натурі майна відповідно до майнових паїв; б) здійснювати всі юридично значущі дії з тим майном, яке буде отримано шляхом виділу, майже до розпорядження ним; в) здійснювати всі необхідні для цього дії в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Ці повноваження зафіксовано в тексті довіреності.

Отже, з цієї довіреності випливає воля довіритель надати представнику максимум повноважень щодо здійснення їх майнових прав, починаючи від набуття прав на майно і закінчуючи припиненням цих прав у разі продажу майна.

Відтак, сумніву в тому, що довіритель усвідомлювали значення своїх дій, не виникає, особливо в разі нотаріального посвідчення довіреності. Підставою ж її оспорювання виступає те, що довіритель довіреності на право розпорядження майном, отриманим на праві свідцтва про право власності на майновий пай (далі – *майно*), нібито не надавали. У свою чергу це пояснюється ними тим, що вони на час видачі довіреності ще не були власниками того майна, про розпорядження яким зазначається у довіреності. Підставою для цієї аргументації вказується на ч. 1 ст. 238 ЦК України.

Однак ці твердження можна розцінити як такі, що спрямовані на недобросовісну спробу набути прав на майно, в якому член КСП не був зацікавлений і свого часу отримав кошти від його відчуження. При цьому посилання на ч. 1 ст. 238 ЦК України не є прийнятним, оскільки в ній ідеться

про те, що довіритель не може передати представнику більше прав, ніж має сам. Отже, слід визначитися з тим, права на вчинення яких правочинів мали довірителі на момент видачі довіреності.

Нею представник уповноважується на вчинення доволі широкого кола правочинів із майном (а не з паями!), а поряд із цим – на вчинення інших юридично значущих дій, які правочинами не є (оформлення прав довірителів на майно та інші дії, що вимагаються задля здійснення прав на це майно), в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Тому кінцевою метою довіреності є оформлення представником належним чином права власності довірителів на майно та розпорядження ним. Це не тотожне праву представника на розпорядження паями, оскільки при виділенні в натурі майна вже не може йтися про паї.

Право на розпорядження майном має його власник. Отже, довірителі повинні бути власниками майна, яке було їм виділене з майна КСП. Доведення наявності в них цього права має відбуватися на підставі законодавства, чинного на час виділу майна.

Передусім слід зазначити, що норма ст. 334 ЦК України до цих правовідносин не застосовується, оскільки відсутній договір про перехід права власності на таке майно від КСП до його членів. Відчуження майна КСП, хоча й має місце, але на підставі не договору (не в договірному порядку), а інших правових механізмів, які опосередковують поняття виділу. Можна стверджувати, що при цьому складаються не договірні правовідносини, а відносини корпоративного типу.

Характеристика цих правовідносин ґрунтується на таких міркуваннях.

По-перше, КСП і його члени не перебувають між собою в договірних правовідносинах. Натомість те, які між ними складаються правовідносини, із Закону не впливає. ЦК України при цьому також не може бути застосовано, оскільки в ньому такого виду юридичних осіб як КСП не передбачено. Тому напевно залишається спиратися на термінологію, за якою «членство» слід розцінювати як такий правовий зв'язок особи з юридичною особою, що

породжує їх взаємні права та обов'язки, але на засадах, відмінних від договірних [5, с. 4].

Цей правовий зв'язок схожий майже до тотожності з корпоративним. У свою чергу відносини членства можна ототожнити в цьому разі з корпоративними відносинами. Останні ст. 167 Господарського кодексу України [6] характеризуються як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Якщо КСП вважати господарською організацією, то її членів можна розглядати як суб'єктів корпоративних прав, а тому відносини між КСП та її членами слід вважати корпоративними.

Уявляється, що такий логічний зв'язок не було б сенсу вибудовувати, якби законодавець не відступав від положень ЦК України про існування певних організаційно-правових форм юридичних осіб у вигляді товариств і установ, а до останніх відносив би лише підприємницькі та непідприємницькі товариства. Визначення ж видами підприємницьких товариств господарських і виробничих кооперативів абсолютно достатньо, що переконливо доводить сутнісний аналіз правового статусу тих чи інших юридичних осіб, позначених у різних законах України з різними найменуваннями [7, с. 48; 8, с. 100]. Одними з них і є КСП, які за своєю сутністю мають бути віднесені до господарських товариств або виробничих кооперативів.

Отже, член КСП отримує майно від КСП внаслідок виділу, а не в договірному порядку. Додержання процедури виділу, передбаченою законом, завершується перетворенням права на пай в право на майно.

Цікавим тут є те, що у члена КСП було право власності на пай (ч. 2 ст. 9 Закону), а стало право власності на майно. Однак постає питання про те, з якого моменту це право виникає, чи воно й було наявним, але змінився його об'єкт?

Відповісти на них не просто, тому що поряд із перетворенням об'єкта

права, про можливість чого зазначається в науковій літературі [9, с. 93] і що не свідчить про зміну права або перетворення одного права на інше, в цьому випадку спостерігається і зміна суб'єкта. Дійсно, якщо суб'єктом права на пай був член КСП, то суб'єктом права на майно, що виділено з КСП, є колишній член КСП, оскільки в нього з виділом йому майна вже припиняється правовий зв'язок із КСП. Тому вважати, що у члена КСП право власності на майно виникло з набуттям права на пай, яке згодом перетворилося на право на майно, не можна. Очевидно, що момент набуття права власності на майно слід пов'язувати із завершенням його виділу з майна КСП. І якщо немає підстав застосовувати ст. 334 ЦК України про те, що цим моментом є передання його майна особі, оскільки вона застосовується для договірних відносин у той час, коли між КСП та його членом їх не існує, то яку ж норму слід застосовувати в цьому випадку?

Іншого підходу, аніж того, що майно вважається набутим особою з моменту його передання/отримання, навряд чи існує. І сенсу відступати від цих положень немає. Однак інша справа, якщо майно, що отримує член КСП при його виділі, є нерухомим. У цьому разі має йтися про загальне правило і те, що право власності на нерухомість підлягає державній реєстрації ст. 182 ЦК України. Задля цього представник за довіреністю і був уповноважений на здійснення відповідних дій.

Разом із тим у зазначеній статті ЦК України момент виникнення права власності на нерухомість прямо не обумовлений державною реєстрацією. Таке правило було зафіксовано в Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [10].

Отже, при виникненні спору з приводу моменту набуття права власності на нерухоме майно, виділене учаснику КСП при його виході, слід керуватися тими нормативно-правовими актами, які діяли на той час у сфері регулювання реєстрації прав на нерухомість. До набрання чинності означеним Законом діяло Тимчасове положення про порядок державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухоме майно [11]. У ньому йдеться про державну

реєстрацію права власності за різними підставами набуття цього права, в тому числі за правочинами, що не підлягають нотаріальному посвідченню (саме таким можна вважати акт прийому-передачі нерухомого майна). Крім того, в означеному Положенні вказувалося на вимоги до документів, що встановлюють виникнення, перехід, припинення права власності та інших речових прав на об'єкти, права щодо яких підлягають державній реєстрації (п. 2.9), з чого безумовно слідує, що саме ці документи, а не державна реєстрація права власності на майно, породжують в особи це право.

Крім того, слід виходити з відсутності в українському законодавстві заборони відчужувати майно, якого в особи ще немає (яка його власником не є на момент укладення договору або вчинення іншого правочину). Тому діє норма про загальний дозвіл вчиняти будь-які дії, не заборонені законом. І будувати позовні вимоги на посиланні про відсутність повноважень розпоряджатися майном у відсутність законодавчих заборон на це є підставою для відмови у позові.

До цього можна додати численні приклади тих договорів, які передбачає законодавство, що укладаються з майном, якого у відчужувача ще на праві власності не існує: договір поставки, форвардні та ф'ючерсні контракти, договір застави майбутніх прав, договір іпотеки майнових прав на квартиру в будинку, що будується, та ін. Ніхто не оспорує й заповіт, в якому зазначається те майно, якого заповідач ще не має, або на все майно заповідача. Головне, аби це майно було наявне при відкритті спадщини. Так і в договорі, який укладається на відчуження майна, головне те, щоб це майно було у відчужувача на момент виконання цього договору. Все це також загальновідомо у правозастосовній практиці і не викликає жодних спорів.

Таким чином, не вбачається і суперечностей у видачі довіреності на розпорядження майном, якого у довіритель ще немає. І в будь-якому разі це не може слугувати підставою для визнання такої довіреності недійсною, тому що відсутні підстави для посилання тут на ч. 1 ст. 203 та на ч. 1 ст. 238 ЦК України.

У свою чергу, за відсутності підстави у визнанні довіреності як

правочину недійсною, як наслідок, відсутні й підстави для визнання недійсним договору купівлі-продажу нерухомого майна, яке повіреним було відчужено.

З огляду на це можна зробити такі **висновки**. По-перше, пай члена КСП є його майновим правом і може бути виділений з КСП з набуттям його членом права власності на майно. У цьому разі особа перестає бути членом КСП, а її майнове право (право на пай) перетворюється на право власності на майно. По-друге, виділ майна не є договірним порядком набуття права власності на це майно. По-третє, моментом набуття права власності на виділене члену КСП майно є його передання. По-четверте, якщо це майно є нерухомою річчю, то моментом набуття права власності на нього є державна реєстрація цього права. У разі, якщо виділ нерухомого майна відбувався до набрання чинності Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», набуття права власності на нього відбувається за законодавством, що діяло на час виділу. По-п'яте, відчужувати можна не лише наявне в особи майно, а й те, яке вона набуде після укладення правочину з приводу нього. Тобто видача довіреності на відчуження майна, якого в особи ще немає, не може слугувати підставою для визнання цієї довіреності недійсною.

Список літератури:

1. Спасибо-Фатеева І. В. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності. *Вісник комерційного права*. 2004. № 5. С. 9–18.
2. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 р. № 2114-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>.
3. Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2001 р. № 177. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/177-2001-%D0%BF>.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Соловійов О. М. Право власності професійних спілок України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Б.в., 2002. 19 с.
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/436-15>.
7. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: ДП «Юридичне видавництво «Аста», 2004. 328 с.
8. Спасибо-Фатеева І. В. Деякі розсуди про юридичні особи та їх організаційно-правові форми. *Право України – Law of Ukraine*. 2007. № 2. С. 88–102.
9. Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав: монография / П. П. Цитович [и др.]; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой; Нац. юрид. ун-т им. Ярослава Мудрого. Харьков: Право, 2015. 720 с.

10. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>.

11. Тимчасове положення про порядок державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухоме майно, затв. наказом Мін'юста України від 07.02.2002 р. № 7/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0157-02>.

References:

1. Spasybo-Fatieieva, I.V. (2004). Poniattia maina, mainovykh ta korporatyvnykh prav yak ob'iektiv prava vlasnosti. *Visnyk komertsiihnoho prava*, 5, 9–18 [in Ukrainian].

2. Pro kolektyvne silskohospodarske pidpriemstvo: Zakon Ukrainy vid 14.02.1992 r. № 2114-XII. (1992). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>.

3. Pro vrehuliuvannia pytan shchodo zabezpechennia zakhystu mainovykh prav selian u protsesi reformuvannia aharnoho sektoru ekonomiky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.02.2001 r. № 177. (1992). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/177-2001-%D0%BF>.

4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. (2003). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

5. Soloviov, O.M. (2002). Pravo vlasnosti profesiinykh spilok Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

6. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV. (2003). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/436-15>.

7. Kucherenko, I.M. (2004). Orhanizatsiino-pravovi formy yurydychnykh osib pryvatnoho prava. Kyiv: DP «Iurydychne vydavnytstvo «Asta» [in Ukrainian].

8. Spasybo-Fatieieva, I.V. (2007). Deiaki rozsudny pro yurydychni osoby ta yikh orhanizatsiino-pravovi formy. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 2, 88–102[in Ukrainian].

9. Kharkovskaia tsyvylystycheskaia shkola: objekty hrazhdanskykh prav. P.P. Tsytovykh (Ed.) [et al.], Y.V. Spasybo-Fateeva (Ed.). (2015). Kharkov: Pravo [in Russian].

10. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen: Zakon Ukrainy vid 01.07.2004 r. № 1952-IV. (2004). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>.

11. Tymchasove polozhennia pro poriadok derzhavnoi reiestratsii prava vlasnosti ta inshykh rechovykh prav na nerukhome maino, zatv. nakazom Min'iuista Ukrainy vid 07.02.2002 r. № 7/5. (2004). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0157-02>.

Сурженко О. А. О праве на пай, выделении имущества из коллективного сельскохозяйственного предприятия и распоряжении им.

Рассмотрены проблемы, связанные с пониманием права на пай, сквозь призму его цивилистической природы. Проведено сравнение право на пай в коллективном сельскохозяйственном предприятии с правом на долю в уставном капитале хозяйственного общества. Доказано, что оба они являются имущественными правами. Право на пай может быть преобразовано в право на имущество при его выделении из имущества коллективного сельскохозяйственного предприятия. При этом лицо, которое приобретает право собственности на это имущество, утрачивает право членства в этом предприятии.

Ключевые слова: право на пай; коллективное сельскохозяйственное предприятие; выдел имущества; приобретения права собственности; государственная регистрация; доверенность.

Surzhenko O. A. On the right to share, the allocation of property from a collective agricultural enterprise and the disposal of them.

The problems connected with the understanding of the right to a share, through the prism of its civil nature, are considered. A comparison is made between the right to a share in a collective agricultural enterprise and the right to a share in the authorized capital of a business company. It

is proved that both are property rights. The right to share can be transformed into the right to property when it is allocated from the property of a collective agricultural enterprise. In this case, a person who acquires ownership of this property loses the right to be a member of this enterprise.

Keywords: right to a share; collective agricultural enterprise; separation of the property; acquisition of property rights; state registration; power of attorney.

Надійшла до редколегії 24.05.2016 р.

